УДК 821.512.145

Р.Ф. Бәдретдинов

ЯЗУЧЫ АФЗАЛ ТАҺИРОВНЫҢ «СОЛДАТЛАР» РОМАНЫ: ПРОБЛЕМАТИКАСЫ, ҮЗЕНЧӘЛЕКЛӘРЕ ҺӘМ ӘДӘБИЯТ ТАРИХЫНДАГЫ УРЫНЫ

Статья посвящена исследованию романа «Солдаты» («Солдатлар») Афзала Тагирова – известного татарского прозаика, драматурга, государственного и общественного деятеля первой трети XX века. Его сравнительно недолгая жизнь и творчество были связаны с одним из самых драматичных периодов в истории нашей страны. Искренне поверив в идеалы марксизма-ленинизма, он беззаветно преданно служил им, принял активное участие в установлении и укреплении советской власти, фанатично трудился на ниве народного просвещения и культуры, но, в конечном счете, стал жертвой сталинского режима. Афзал Тагиров занимает достойное место в ряду великих сынов татарского народа, творческое наследие которых после длительного забвения было возвращено народу. В статье рассматриваются духовные ценности татарского народа, направления национального возрождения, наличие неоспоримых фактов, верно обозначающих пути развития. Анализ его произведений показал, что в основе исторических произведений, действительно, лежат реальные события и факты, что тему Первой мировой войны в татарской литературе одним из первых поднял А. Тагиров. Роман «Солдаты» («Солдатлар») – это показ картин кровавых событий и неисчислимых страданий рабоче-крестьянского люда. Он, как и большинство произведений А. Тагирова, носит подчеркнуто автобиографический характер.

Ключевые слова: татарская литература, Афзал Тагиров, проблематика, исторические ценности, автобиографические данные, армия, солдаты.

The article is devoted to the study of the novel "Soldiers" by Afzal Tagirov, a famous Tatar novelist, playwright, statesman and public figure of the first third of the 20th century. His relatively short life and work were associated with one of the most dramatic periods in the history of our country. Sincerely believing in the ideals of Marxism-Leninism he selflessly faithfully served them, took an active part in the establishment and strengthening of Soviet power, fanatically worked in the field of public education and culture but ultimately became a victim of the Stalin's regime. Afzal Tagirov takes a worthy place among the great sons of the Tatar people whose creative heritage was returned to the people after a long period of oblivion. The article examines the spiritual values of the Tatar people, the directions of national revival, the presence of indisputable facts that correctly indicate the ways of development. An analysis of his works showed that historical works are really based on real events and facts, that the theme of the First World War in Tatar literature was one of the first raised by A. Tagirov. The novel "Soldiers" is a display of paintings of bloody events and the incalculable suffering of the workers and peasants. It like most of A. Tagirov's works is emphatically autobiographical in nature.

Keywords: Tatar literature, Afzal Tagirov, problematics, historical values, autobiographical data, army, soldiers.

Афзал Таһиров – шактый еллар дәвамында хикәя, повесть, пьеса жанрларында актив эшләп, әдәби мәйданда үз урынын тапкан әдип. Прозада тәҗрибә туплап, каләмен чарлаган язучының киң колачлы эпик әсәрләргә мөрәҗәгать итүе аның иҗатын чын мәгънәсендә яңа биеклеккә күтәрә. Әдип калдырган иҗади мирасның иң әһәмиятле һәм кыйммәткә ия өлешен тәшкил иткән бу әсәрләр аның язучылык куәтенең яңа сулыш алуына, халык ихтирамын казанып, югары үрләр яулавына юл сала. Узган гасырның 20 нче еллары азагыннан башлап, язучы патша армиясендә хезмәт иткән һәм империалистик сугыш уты эченә куылган халык язмышын яктырткан «Солдатлар» романын, ә 30 нчы еллар урталарында «Кызылгвардиячеләр» һәм «Кызылармиячеләр» дилогиясен иҗат итә.

«Солдатлар» романының беренче китабын әдип 1931 елда Казанда, «Яңалиф» нәшриятында бастыра. Романның икенче китабы 1933 елда, беренчесе белән берләштерелеп, шулай ук Казанда, Татиздатта басылып чыга.

А. Таһировның бу романы шул елларда ук популярлык казанып өлгерә. 1932 елда – башкортчага, 1935, 1936 елларда рус теленә тәрҗемә ителә. Роман – әдипнең татар телендә нәшер ителеп калган зур күләмле соңгы әсәре. Аның 1935–1937 елларда язылып төгәлләнгән әсәре – ике кисәктән торган «Кызылгвардиячеләр» һәм «Кызылармиячеләр» романнары фәкать рус теленә тәрҗемә ителү сәбәпле генә сакланып кала. «Кызылгвардиячеләр» 1935 елда дөнья күрә, «Кызылармиячеләр» 1935 елда тәмамланып, русчага тәрҗемәсе 1937 елда Мәскәүдә нәшер ителә, оригиналы исә язучы үзе исән чакта басылмый кала.

1933 елда «Октябрь» журналында, китап чыгу уңаеннан, язучы Давыт Юлтыйның күләмле мәкаләсе басыла. Ул: «Афзал Таһиров иптәшнең “Солдатлар” исемле зур хикәясенең беренче бүлеге империализм сугышы алдындагы патша армиясендәге солдатлар тормышын үз эченә ала. Бу темага татар әдәбиятында художество әсәре юк иде әле. А. Таһиров бу әсәре аша хәзерге укучыларның күбесенә караңгы булган, матур әдәбиятта яктыртылмаган шул тормышны бирә. Афзал Таһиров иптәшнең “Солдатлар” әсәре безнең әдәбият белән бергә, бу әсәр – безнең бүгенге өчен, бүгенге хәрәкәт өчен сабак бирә торган әсәр», – дип яза [Юлтый, б. 62–68].

Чыннан да, А. Таһиров – Беренче бөтендөнья сугышы еллары әдәби хәрәкәтендә үзәк фигура. XIX гасыр мәгърифәтчелек әдәбиятының иҗат принципларын үзләштереп әдәбиятка аяк баскан бу әдип, күп кенә баскычларны үтеп, критик реалист булып формалаша. Яңа революцион күтәрелеш елларында А. Таһиров прозасында мотивлар көчлерәк яңгырый, контрастлар ачыграк күренә.

«А. Таһировның иң яхшы әсәре – “Солдатлар” романы. “Солдатлар” – 1914–1917 еллардагы империалистик сугыш турында зур художестволы хроника булып тора. Әсәрдә автор патша армиясендәге солдатларның революцион аңы үсешен күрсәтә. А. Таһиров “Солдат-

лар” романында империалистик сугышның талау сугышы булуын ача, сугыш “агарткан һәм чыныктырган” кешеләрне тасвирлый», – дип яза В. Гредель [Гредель, 1957, б. 63–65].

Чыннан да, бу чорда иҗаттагы эзләнүләр яшәештәге капма-каршылыкны чагылдыру, сугыш-тынычлык мотивларын тасвирлау белән бәйле иде. Г. Халит билгеләгәнчә: «Беренче империалистик сугыш еллары яшәү һәм үлем мотивларына бәйле психологизмның капма-каршы тенденцияләрен тагын да көчәйтеп җибәрде» [Халит, 1986, б. 278]. Чорның каршылыклы идеологиясе, фикерләр бәрелеше котылгысыз рәвештә иҗат өлкәсенә дә үтеп керә. Әлбәттә, Беренче бөтендөнья сугышының прозада яктыртылу рәвеше бер төсле генә булмыйча, теманы төрле аспектлардан чыгып, хәтта капма-каршы булган карашлардан торып тасвирлаулар да күзәтелә. Шулай да сугыш дәһшәтен реалистик эчтәлектә, төрле формада күрсәтергә тырышу идеясе алгы планга чыга.

А. Таһиров та беренче империалистик сугышка әзерлекне, аның барышын, андагы солдатларның хәлен тасвирларга алына. Бу сугышның эчтәлеген, властька менеп утырган большевикларның эш стилен еллар дәвамында күзәтеп бара, мәгълүмат туплап, хакыйкый чынбарлыкны әсәрендә ачып бирергә тырыша. «Солдатлар», «Кызылармиячеләр», «Кызылгвардиячеләр» романнары – А. Таһировның автобиографик характердагы повестьлары тәҗрибәсеннән үсеп чыккан иҗат байлыгы. Әйтик, «Солдатлар» – тормыш мисаллары һәм геройларның бирелеше ягыннан «Әтрәгәләмнәр»нең логик дәвамын тәшкил итсә, калган ике роман «Беренче көннәр» һәм «Ташкын дәрья тармакларында» повестьларының аерым очраклы хәлләрен һәм мотивларын үз эченә ала.

Автобиографик әсәр булуына шик калдырмый торган үрнәкләр «Солдатлар» романында аеруча калку төс ала. Роман А. Таһиров, ягъни вакыйгаларга күзәтү ясап, комментарийлар биреп баручы авторның үзе тарафыннан хикәяләнә. Әсәрнең кайбер урыннарында Афзал яки Таһиров исеме ачыктан-ачык күрсәтеп барыла.

Беренче заттан хикәяләнүендә дә, сурәтләнгән вакыйгаларның һәм төп герой Таһиров үткән юлның язучы биографиясенә тәңгәл килүендә дә, патша армиясендәге тәртипләргә, империалистик сугыш вәхшәтләренә һәм, гомумән, тормышка герой карашының авторныкы белән туры килүендә дә, хәтта аерым персонажлар сурәтләнгән вакыйгалардан соң язмышлары турында хәбәр итүдә дә күренеп тора. Әлбәттә, автор үзенең туган авылының исеме – Габдрахманны күрсәтми, чөнки романның тәүге сәхифәләрендә күп кенә авылдашларының исемнәре, образлары һәм аларның социаль чыгышлары бәян ителә.

Автобиографик әсәрләр авторның үз тормышындагы аерым вакыйгаларны чагылдыра. Мондый язмалар язучының үз кичерешләре, үз бәяләре һәм фикерләренә таянган булу белән биографиядән аерылып тора. Шуның белән автобиография, жанр буларак, мемуарга

якын. Ләкин мемуар автор шаһит булган кешеләр һәм вакыйгалар турында, автобиография исә, күпчелек очракта мин исеменнән сөйләнгәнгә күрә, төп герой да – автор үзе. Г. Тукайның «Исемдә калганнар», М. Гафуриның «Тәрҗемәи хәлем» кебек язмалары – шундыйлар. «М. Горькийның “Балачак”, “Малайлыкта”, “Минем университетларым”, М. Гафуриның “Шагыйрьнең алтын приискасында”, М. Кәримнең “Озын-озын балачак” исемле повестьлары» да – күркәм үрнәкләр [Әдәбият белеме сүзлеге, 1990, б. 60].

Г. Нигъмәти дә А. Таһировның бу әсәре хакында: «“Солдатлар” – “Әтрәгәләмнәр”, “Беренче көннәр”, “Ташкын дәрья тармакларында” әсәрләре шикелле үк автобиографик повесть, – ди. – Ул 1912 елдан алып Февраль революциясенәчә булган дәвер эчендә Русия армиясенең хәлен яза. Бу армиянең сыйнфый йөзен ачуы һәм аның Русия монархиясе “язмышын” уртаклап, ничек итеп таркалуга баруын күрсәтүне максат итеп куя. Шул дәвер эчендәге (1912–1917) вакыйгалар: сугыш алдындагы патша казармасы, аның таяк дисциплинасы, солдатның бөтен кешелек ирегeн югалтуга корылган әшәке режим: фронт, аның бөтен ач-ялангачлыгы, һәлакәте, шул күренешләргә каршы эшче крестьянның яхшы егетләренең большевик көрәшчеләр, җитәкчеләр политик тәрбиясендә ничек итеп революцион хәзерлек алулары – менә болар 284 бит буена сузылган әсәрдә җентекле күрсәтелергә тырышылалар» [Нигъмәти, 1933, б. 93–94].

Роман Афзалны стражник озатуында туган авылындагы старостага китереп тапшыру, аның гаскәри хезмәткә каралырга яше җиткәнлеген күрсәтү белән башланып китә. Әсәрдә вакыйгалар төп каһарман туган һәм яшәгән тирәлектә – Азнакай, Тайсуган, Чәшеле (Чыршылы), Бөгелмә, Минзәлә кебек бүгенге Татарстан Республикасына караган географик-административ пунктларда бара һәм соңыннан хәзерге Самара өлкәсе, Молдавия дәүләтләренә караган җирләрдә дәвам итә. Әсәрнең төп каһарманнары да – шул авыл һәм шәһәрләрдә туган татар егетләре. Язучы моны реаль фактлар белән раслап бара. А. Таһиров армия һәм андагы гаделсезлекләр, җитәкчелекнең дөрес булмаган карарлары, башбаштаклык, сугыш елларындагы аяныч вакыйгаларны, халыкның коточкыч авыр хәлен бөтен тулылыгы белән бәян итә. Романда мөһим тарихи вазгыятьләр белән конкрет шәхеснең тормыш фактлары аерылгысыз берлектә бирелә, шул тарихи вакыйгаларда шәхеснең язмышы сурәтләнә. Килеп туган үзгәрешләрнең кешене төрле борылышларга дучар итүе, алга таба шул мохит һәм алдынгы идеяләр йогынтысында формалашкан шәхеснең актив геройга, тарихны үзгәртүче көчкә әверелүе күрсәтелә. Таһиров әсәргә инде шактый җитлеккән карашлы кеше булып килеп керә. Фикер сөрешеннән без аның элек Оренбургтагы «Хөсәения» мәдрәсәсендә укыганлыгын, эшчеләр белән аралашып яшәгәнлеген беләбез. Биш-алты ел эчендә булып үткән иҗтимагый-сәяси вакыйгалар, Михаил Кирш, укытучы Гайдан, Шаруда, Суров кебек большевиклар йогынтысы нәтиҗәсендә аның аңы үсә, дөньяга карашы

үзгәрә, әсәр дәвамында ул ныклы революционер, большевик булып җитешә. Аның үсеше фикер-карашларының һәм характерының ныгуы рәвешендә күрсәтелә. Төп геройның мөнәсәбәте аша А. Таһиров империалистик сугышның халыкка кайгы-хәсрәттән башка бернәрсә дә китермәгән мәрхәмәтсез кан кою булуын ышандырырлык итеп ачып бирә. Геройның эксплуататор сыйныфларга, реакцион көчләргә карашы бөтен романның иҗтимагый-сәяси пафосына нигезләнә. Шушы ук караш һәм мөнәсәбәтләр язучының әсәрдәге башка персонажларга бәясен белдерә, аларны гәүдәләндерүнең мөһим бер чарасы булып тора.

Романдагы геройларның эш-хәрәкәтләре, портретлары, нигездә, Таһировның бәя бирүе аша характерлана. Аның сөйләве һәм нәтиҗәләр ясап баруы объектив бәя бирүдә икеләнүләр тудырмый, аларны характерлаучы детальләр нинди дә булса өстәмә идея-художество үзенчәлекләренә ия түгелләр. Кайбер персонажларны сурәтләгәндә исә мөнәсәбәтен портрет, гротеск, шарж алымнарына мөрәҗәгать итеп җиткерә бара. Әсәр «мин» исеменнән язылганга, персонажларны характерлаганда аларның эчке дөньяларына үтеп керелми. Хикәяләүдәге бу алым сөйләүче геройның үзенең бөтен эчке дөньясын, кичерешләрен ачарга мөмкинлек бирсә дә, аның уй-карашлары романда публицистик фикер йөртү рәвешендә генә бирелгәнгә, кеше хисләрен чагылдыру тәҗрибәсенең азлыгыннан да, А. Таһировның төп игътибарны күзгә күренеп торган вакыйгаларга туплап, артык хискә бирелмәве, иҗатка социологик күзлектән генә карап, публицистикага кереп китүеннән дә килә.

«Солдатлар» романында А. Таһиров чор авырлыгын бөтен чынбарлыгы һәм тулылыгы белән яктыртып кына калмый, ә бәлки яшәешнең асылын чагылдырып, аны әдәби җепләр белән бәйләп, хәрби теманы һәм аның эш процессын ачык мисаллар җирлегендә чагылдыра.

Автор һәм романның төп каһарманы А. Таһиров «Вакыт», «Йолдыз», «Аң» кебек татар матбугаты басмалары белән рухланып яши. Ләкин, иҗат эшчәнлеген большевиклар заманында зур идеаллар белән башлаган язучының партия мәнфәгатьләрен яклаган карашлары «Солдатлар» романында да чагылмый калмый. Әсәрдә урын алган каршылыклар да персонажның социаль хәленә бәйле рәвештә аңлатыла. Мәсәлән, татарның руханилары арасыннан чыккан егетләрне һәм үз талантлары белән беркадәр хәрби дәрәҗәләргә ирешкән татарларны «сыйнфый дошман» санап, аларны үтә дә тискәре сыйфатлар белән тасвирлый. Чәшем (хәзерге Татарстан Республикасы Лениногорск районы Чыршылы) авылындагы бөтен тирә-як халкы хөрмәт иткән ишан хәзрәтнең улы да бик түбән итеп тәкъдим ителә. Афзал Таһировның прапорщик Зәкәрия Бәхтияровка мөнәсәбәтен алсаң да, чынбарлыктан читләшүне күрергә мөмкин. Фатих Әмирхан, Габдулла Тукай, Галиәсгар Камаллар даирәсендә йөргән күренекле журналист һәм педагог Вафа Бәхтияровның якын туганы – Зәкәрия Бәхтияров

образы романда бозып бирелә. «Бөтен көчен татар мәгарифе юлында йөреп, патша армиясенә алынгач, анда алган хезмәт хакын да туплап, ярлы балаларын укыту өчен васыять әйтеп үлгән татар зыялысын начарлар хисабына кертү белән килешү кыен», – дип белдерде галим М. Әхмәтҗанов [Әхмәтҗанов, 2002, б. 29].

Романда шулай ук Россиянең төрле социаль катлау вәкилләренең тулы образлары, сәяси һәм иҗтимагый карашлары бәян ителә. Әлбәттә, анда гел кара һәм ак төсләр генә булмаса да, ил тормышының эчке күренешләре, барышы, барыннан да бигрәк, армия эчендәге түбән чиннар белән офицерлар мөнәсәбәте шактый тулы һәм реаль сурәтләнә. Армиянең сугышка сәләтсезлеге һәм шул сәбәптән берничек тә акланмаган мәгънәсез корбаннарның биниһая зурлыгы күрсәтелә. Һөҗүмгә әзерләнгән армиядә бердәм командованиенең булдыксызлыгы, оешмаганлыгы ачыла. Полклар, батальоннар, роталар бер-берсен белешми дошманга каршы баралар, уңайсыз позицияләргә урнашалар, корал запаслары да чамалы һәм алар каршы якның координацияләнгән уты астында зур югалтуларга дучар булалар. Әсәрдә шулай ук сугышка әзерлексез офицерлар, аларның солдатларга мөнәсәбәте, түбән гамәлләре һәм гаделсезлекләр ачып салына. Солдатларның авырлыклар белән күзгә-күз очрашуы, сугыш кырындагы җәрәхәтле солдатларның ярдәмчесез калулары кебек күңелгә авыр күренешләр романда еш күзәтелә.

Әлбәттә, кешеләр арасындагы мөнәсәбәттә аларның психологик һәм шәхси мөнәсәбәтләре төрле яктан күрсәтелә. Бу үзенчәлекләр алар арасындагы мөнәсәбәтләрне я килештерә, я драматик ситуациягә китерә.

Әсәрдәге пейзаж да төп темага хезмәт итә. «Апрель ае. Көн аяз. Кояш үзенең кайнар һәм якты нурлары белән салкын кыштан интеккән кешеләрне йомшак кына җылыта...», «Без лагерьга якынлашабыз. Кояш сугыш башлану белән үк туңып калган кирпич заводының озын торбалары артына төшеп бара иде...» [Таһиров, 1933, б. 125]. Шул рәвешле, пейзаж әсәрне кабул итүне җиңеләйтә, вакыйга кызыклыгын, аерым тасвирларны тагын да тулырак күрсәтү өчен дә кулланыла.

«Кызылгвардиячеләр» һәм «Кызылармиячеләр» дилогиясендә А. Таһировның нык, үсеп җиткән талантлы язучы икәнен күрәбез. Аның зирәк акылы, үтәли карашы, әдәби-нәфис иҗат киңлекләрендә оста хәрәкәт итүе талантының бәхәссез булуын раслый. Әсәрләрдә вакыт аралыгы гаять киеренке. Вакыйгалар тыгыз һәм шул ук вакытта системалы итеп тасвирлана. Урын берлеге ачык итеп бирелә. Сурәтләнгән картиналар бер үзәк герой – Билал Кадыйров тирәсенә берләшкән хәлдә, төп бер теманы хәл итүгә – яңа җәмгыять төзү юлындагы көрәш һәм халыкларның берләшү идеясен, бердәмлеген чагылдыруга хезмәт итә.

Хронологик яктан дилогия «Солдатлар» романындагы вакыйгаларны турыдан-туры дәвам итә. Билгеле булганча, А. Таһиров үзе

1918 елның көзендә Оренбургка килеп, Дутов бандаларына каршы көрәшкә катнашып китә. Әсәр империалистик сугыш гарасатын узып, революцион көрәштә чыныккан Билал Кадыйровның шушы калага килеп, Дутовка каршы сугышуы, кызылгвардиячеләр отряды белән җитәкчелек итүгә керешүе белән башлана.

Оренбург далаларында, Татарстан һәм Башкортстан авылларында һәм Урал тавы араларында Совет власте дошманнарына каршы көрәш картиналары дилогиянең зур өлешен алып тора. Шушы вакыйгаларда Билал, Гыйлаҗи, Арыслан, Салават һәм башка геройлар төрле яктан характерлана. Язучы сыйнфый көрәшне бер-берсенә капма-каршы булган ике лагерьның кораллы бәрелеше төсендә дә, карашлар төрлелеге сыйфатында да сурәтли. Шул ук вакытта автор көрәш сызыгының хәтта бертуган кешеләрне дә ике лагерьга аеруын күрсәтә: Гафар – кызылармияче, советлар өчен җан аямый сугыша, ә аның туганы Мәгъфүр – аклар ягында. Бу ике туган арасындагы мөнәсәбәттә, кан-кардәшлеккә караганда, сыйнфый тойгы өстенлек ала.

Дилогиядә интернациональ чикләр юк. Төрле халык вәкилләре берләшеп, азатлык өчен көрәшкә күтәреләләр. Шуны чагылдыруда автор зур идеяне – «Вак халыклар юк, ә вак төркемнәр генә бар» кебек афоризмга әверелгән гыйбарәне кертә. Әлеге юнәлештә кыю һәм саллы эш итеп, үз чорының каһарманнарын тарихи аспектта чагылдырып, аларның эш-гамәлләре аша халык хәтеренә якынайта.

А. Таһировның тарихны яхшы белүе һәм аңардан оста файдалануы әсәрне күркәм итә. Һәрбер тарихи шәхесне яки аның белән булган эш-хәлләрне ул яратып сурәтли. Әсәрдә яңа җәмгыять төзү өчен көрәш процессында яңа сәнгать мәсьәләләре дә күтәрелә. Башта сәяси тормышка битараф булган артист Нури Сакаевның большевиклар йогынтысында көрәшкә тартылуы, театрны халык массаларына хезмәт иттерергә омтылуы тирән лирик чигенешләр аша сәнгати югарылыкта чагылдырыла.

Сәнгатьне сыйнфый көрәш белән бутаучыларга да әсәрдә урын иркен бирелә. Шул җәһәттән, автор сәнгатьне югары күтәрә һәм аның сыйнфыйлыктан өстен торырга һәм бары халыкка гына хезмәт итәргә тиешлеген хуплый.

«Кызылгвардиячеләр» һәм «Кызылармиячеләр» романнарында социаль-сәяси вакыйгаларны чагылдыру белән беррәттән кеше шәхесенә дә игътибар арта төшә. Төп герой Билал, мәсәлән, төрле ракурста гәүдәләнеш тапкан: беренчедән, ул, көрәшче, халык массаларының җитәкчесе буларак, һәрвакыт алар белән, аларның аерылгысыз өлеше итеп күрсәтелә, икенчедән, язучы аның шәхси тормышын да бөтен тулылыгы белән яктырта. Әсәрләрдә әхлак проблемаларына, аларның хәл ителешенә, шәхес һәм коллектив мөнәсәбәтләренә шактый урын бирелә. Бигрәк тә Билал белән Маһи мөнәсәбәтләре, үтә нечкә хисләр аша, гаилә проблемасын яктыртуда хәлиткеч роль уйный. Интим тойгыларны хикәяләү дилогиягә лирик җылылык өсти, чынбарлыкка якынайта, ышанычны арттыра. Геройларның кичерешләре,

үткән һәм киләчәк турында уйланулары, бер яктан, аларны образ буларак тирәнрәк ачса, икенче яктан, кыска гына чорда сурәтләнгән романнарның вакыт сыйдырышын киңәйтә, персонажларның үсү-формалашу юлларын тулырак күз алдына бастыра. Шул ук вакытта язучының герой тойгыларын хикәя итүдә үз-үзен «тыюын» да шәйләми мөмкин түгел.

Бу дилогия дә, А. Таһировның башка әсәрләре кебек үк, чынбарлыкның конкрет фактларына, документаль материалларга нигезләнеп язылган. Тарихта билгеле булган кайбер шәхесләр әсәрдә үз исемнәре белән кертелгән.

Мәсәлән, артист Нури Сакаев исеме үзгәртүләрсез кулланылган. Шулай ук күп кенә персонажларда исемнәре аваздаш булган конкрет шәхесләрне төсмерләргә мөмкин. Әмма персонажларны идея-эстетик кануннар таләп иткәнчә сайлау, урнаштыру, төркемләү һәм типиклаштыру, вакыйгаларны художестволы аспектта чагылдыру «Кызылгвардиячеләр» белән «Кызылармиячеләр»не «Солдатлар» романына хас мемуарлыктан арындыра.

Дилогиядә ил тормышындагы мөһим иҗтимагый-социаль вакыйгалар, кораллы сыйнфый бәрелеш картиналары киң офык агымында тәфсилле сурәтләнә, уңай геройларның эш-хәрәкәтләре, нигездә, объектив хикәя ителә. Анда берьюлы берничә сюжет сызыгы үстерелә, төп геройга бәйләнмәгән, әмма бер-берсе белән идея-художество ягыннан берләшкән картиналар чагылыш таба, бер үк күренешнең төрле бүлекләрендә төрле персонаж позициясе аша үткәрелеп сурәтләнгән очраклар да бар. Болар романнарга эпиклык төсмере бирә һәм дилогия тарихи-революцион романнарның күп кенә сыйфатларын үз эченә ала. Сәяси адымнарны, аерым шәхесләрне характерлауда автор еш кына тарихчы-публицист буларак чыгыш ясый, үткән вакыйгаларга 30 нчы еллардагы сәяси-иҗтимагый карашлар күзлегеннән чыгып, турыдан-туры бәя бирә.

Шулай итеп, әсәрләрдә сәясилек үтә нечкә төсмерләр аша чагылдырыла. Автор публицистик бәя бирү белән бергә, үзенең кире мөнәсәбәтен белдерә торган чагыштыру-метафораларны, ирония, гротеск һәм башка алымнарны еш куллана. Шул рәвешле дилогиягә сәяси памфлет, сатира алымы килеп керә.

Роман жанрын формалаштыруда һәм үстерүдә, аны яңа художество үзенчәлекләре белән баетуда А. Таһиров зур эш башкара. 30 нчы елларда ук аның романнары рус теленә тәрҗемә итеп бастырыла һәм тәнкыйтьчеләр тарафыннан уңай бәяләнә. Әсәрләренең идея-проблематикасы бүгенге көндә дә актуаль.

Гомумән, Афзал Таһировның «Солдатлар» романы – Беренче бөтендөнья сугышы темасына, солдат язмышына багышланган һәм татар телендә язылып басылып чыккан, чорның әхлакый кыйммәтен чагылдырган оригиналь әсәр [Бәдретдинов, 2010, б. 170]. Ул – солдат язмышын калку күрсәткән, совет чынбарлыгын яктырткан, шул чорның иҗтимагый-сәяси йөзен ачып биргән үзенчәлекле татар романы.

Әдәбият

Атака. 1930. № 1. Б. 17.

Әдәбият белеме сүзлеге / төз.-ред. А.Г. Әхмәдуллин. Казан: Татар. кит. нәшр., 1990. 238 б.

Әхмәтҗанов М. Татар язмышы чагылган әсәр // Мирас. 2002. № 3. Б. 29.

Бәдретдинов Р.Ф. Каһәрле еллар корбаны. Казан: Ихлас, 2010. 175 б.

Гали Г. Сайланма әсәрләр. Казан. Татар. кит. нәшр., 1958. 32 б.

Гайнуллин М. Татарская литература и публицистика начала XX века. Казань: Татар. кн. изд-во, 1966. С. 428.

Гредель В. А.Таһиров иҗаты // Әҙәби Башҡортостан. 1957. № 4. Б. 63–65.

Нигъмәти Г. Татар совет әдәбиятында реализм мәсьәләләре // Совет әдәбияты. 1933. № 11–12. Б. 93–94.

Рәхим Гали. Сайланма әсәрләр. Казан: Татар. кит. нәшр., 2004. 280 б.

Татар әдәбияты тарихы: алты томда. Казан: Татар. кит. нәшр., 1986. 3 т.: XX гасыр башы. 287 б.

Таһиров А. Солдатлар. Беренче һәм икенче китап. Казан: Татиздат, 1933. 47 б.

Таһиров А. Солдатлар // Мирас. 2002. № 3. Б. 107.

Тинчурин К. Әсәрләр: өч томда. 2 т. Казан: Татар. кит. нәшр., 1986. 96 б.

Юлтый Д. Солдатлар (А. Таһиров хикәясе) // Октябрь. 1933. № 3–4. Б. 62–68.

Бәдретдинов Рәҗәп Фәтхетдин улы,
филология фәннәре кандидаты,
Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы